

**Városok, birtokosok, társadalmak a folyamtérben.
A Duna magyarországi felső szakasza Győr és Buda között
(13. század vége–14. század közepe)***

Korábbi kutatásaim során több ízben is érintettem olyan témákat, melyek folyó-, illetve vízpartokhoz vezettek. A vizek önálló és néhol elég sajátos vagyon-, birtok- és társadalomszervező szerepe kellő forrásbázisra támaszkodva egészen korai időszaktól megfigyelhető. Az általam korábban vizsgált franciaországi esetek keltették fel az érdeklődésem más európai nagy folyók, mindenekelőtt a Duna iránt. Az alábbi írás egy folyamparti társadalmakat vizsgáló kutatás első helyzetértékelése, a kérdések és nézőpontok korántsem teljes felvetésével. Tisztában vagyok ugyanakkor azzal, hogy választásom akár túlzott merészségnek is tekinthető, számítok a korszak, a téma akárcsak érintőleges művelőinek az észrevételeire.

Elsőként illik felvetnem a címben szereplő fogalom, a folyamtér meghatározásának kérdését. Olvasatomban semmiképp sem pusztán földrajzi fogalomról van szó, mint a folyó-völgy vagy ártér esetében. Folyamtér alatt egy olyan térkomponenst értek, amelyet a folyam szárazulatain vagy partvidékén a víztől változó távolságban élő társadalmak folyóval tartott rendszerjellegű viszonya határoz meg. A hajós, a molnár, a halász, a vámszedő, az ispotályos vagy fürdős személyzet rendszeres, akár napi kapcsolata a vízzel egy behatárolt térben zajlik, melynek nem pusztán fizikai, de gazdasági, társadalmi és mentális téren is meghatározó eleme a folyó. A folyó, illetve a víz vagyontárgy jellege részben innen fogható meg, a haszonvételek és más birtokelemek a földhöz hasonlóan ellenőrzöttek, a szántófölddel vagy egy aranybányával ellentétben viszont feltűnő a kiapadhatatlanságuk, és komplex, többlépcsős hasznosíthatóságuk (az állatitatóstól, vagy a halászhelyektől a malmon át a vámjövedelmekig). Franciaországi példák alapján jutottam korábban arra a következtetésre, hogy a vízhez kapcsolódó birtokelemek nem csak sajátosan illeszkednek egymáshoz, de igen erős vonzerővel rendelkeznek és képesek a környező lakosság egy jelentős részét periodikusan magukhoz irányítani. Egy rév, egy híd, az arra épült malmok, a pillérekhez vagy malomgáthoz illeszkedő halászhelyek, a duzzasztásból fakadó öntözési, legeltetési lehetőségek, kertek, legelők, rétek együtt komplexebb birtokgóccokat képesek alkotni, ezáltal értékük, stratégiai szerepük is összetettségükben rejlik.¹

Visszatérve a konkrét, immár dunai szakaszra, szempontunkból az is fontos, hogy városaink sem ad hoc elhelyezkedésűek a folyamtérben, hanem ahogy az másutt is megszokott, minden esetben kisebb folyók, vizek Dunával való találkozásainál épültek fel. Győr esetében a Rába, Rábca, Kis-Duna, Komáromnál a Vág bonyolult vízgyűjtője, a Nyitra valamint a Zsitva Dunával való találkozása, Esztergomnál a szemben lévő Garam torkolat értékelte fel a helyet. Esztergom vagy Buda példája is jól mutatja, hogy a kisebb vizek, védettebb szigetek, hévízforrások tagolt jelenléte sokkal kedvezőbb feltételeket teremtett a városiasodáshoz, ahogy egyes jövedelemforrások (így malmok) is javarészt a kisebb vizekhez és nem a Dunához kapcsolódnak. Sokszor hangsúlyozott tény, hogy például Buda fejlődése mindenképp a folyópartról indult, Alhévíz és Szentpéter² városrész már a várhegyi alapítást megelőzően létezett, ahogy Felhévíz még régebbi, 12. századtól létező települést mondhatott magáénak.³ Később a várhegyen lakók számára megmaradtak befektetési lehetőségek (szőlők, házak,

* A tanulmány az OTKA K 84276. számú kutatás támogatásával készült.

¹ GÁLFFY 2013.

² VÉGH 2006 I. 88–91.

³ KUBINYI 1964–2009.; VÉGH 2006. I. 21–23.

malombérletek stb.), vásárhelynek, gyógy- vagy gyönyörközpontoknak. A folyamatér ilyen formában tehát nem is lenne elválasztható a felső várostól.

Ami a Duna és a Duna-parti birtokviszonyok általánosabb vizsgálatát illeti, Magyarországon a 13. század nem pusztán a dokumentáció (mérsékelt) bővülése okán jelenthet szakaszhatárt. Sokszor hangsúlyozott tény, hogy a tatárjárást követően az ország külkapcsolati irányultsága megváltozott, a Duna vonala stratégiai értelemben felértékelődött. Ugyanakkor Győrffy⁴ követve mindez nem jelenti feltétlenül a birtokviszonyok felforgatását. A könynebbőség okán vessünk egy pillantást most a Győr és Buda közti szakaszra. Feltűnő, de nem meglepő, hogy a folyam közvetlen part menti szakaszain a birtokviszonyok töredezetebbek, különösen városi környezetben. A helyi (megyei) nagybirtokosok és a köznemesség birtokain túl biztos, de pontszerű pozíciója van néhány nagyobb tekintélyű egyházi intézménynek. Ezek birtokjogai számos esetben a 11-12. században alapozódtak meg. A garamszentbenedeki apátság,⁵ Pannonhalma,⁶ dömösi prépostság,⁷ Bakonybél⁸ (ahogy lejjebb Gubacsnál⁹ a százdi monostor, Szigetfőnél a veszprémi apácák)¹⁰ igen korán jutottak dunai birtokokhoz, illetve halászhelyekhez és más dunai szolgálónépekhez. Dunai birtokokkal rendelkezett továbbá Koppánmonostor¹¹ és a nyitrai püspök,¹² a pillisi ciszterci apátság, valamint egy 13. század végi csere folytán az esztergomi Szent Tamás prépostság¹³. A század folyamán a part menti részeken végig stabil pozíciója volt ezen felül a győri püspöknek, az esztergomi káptalannak és az érseknek, valamint a váci, és a veszprémi püspöknek. Lényeges ugyanakkor, hogy nagyobb birtokkoncentrációk még az esztergomi érsekség esetében is csak a parttól kicsit távolabb figyelhetők meg. A 14. század elején megváltozott némileg a birtokosok sora, a veszprémi püspök birtokai eltűntek a jelzett Duna-szakaszról. Egy 1318-ban lebonyolított csere következtében Szentendre királyi kézbe került.¹⁴ A művelet a főpap szempontjából elfogadhatóbbnak tűnhetett azért, hogy a veszprémi püspök jóval közelebbi birtokokat szerzett az uralkodótól. Kérdés, hogy a Duna-kanyarban elhelyezkedő birtokok távolságuk okán jelentettek-e különösebb hátrányt Veszprém számára.

Szentendre esetében ugyanakkor nem pusztán a faluról kell említést tenni. A király kezébe került a Kecsesziget, a szentendrei sziget Vácra környéki parti birtokai, malmok, vízfogóhely, vámjogok (fa szállítása után, hajón vagy szekéren). A birtokcsere ugyanakkor

⁴ ÁMTF I–IV.

⁵ Az apátságnek már a 11. századi alapítólevél fontos pozíciót és tíz, hajós szolgálónépet biztosított a Dunán Esztergommal szemben a kakati révénél. Az apátság a föld egy részét és halászati jogait a 13. század második felétől többször bérbé adta. ANJOU-OKL. XX. 206. 239. sz. KEGLEVICH 2012. 184–185. Az apátság, mely leginkább Garam-vidéken, illetve a Garam és Zsitva közti felsőbb területeken volt birtokos, a Duna mentén pontszerű, de stratégiai helyen birtokolt földet és halászati jogokat, így Komáromnál, illetve a szomszédságában található Vágtón. Uo. 186., illetve Zsitvatónél földeket, halásznépeket, halászati, így vízahalászati jogot is birtokolt Uo. 201. Feltűnő tehát, hogy Garamszentbenedek a Vág, a Zsitva és a Garam dunai torkolatainál mindenütt rendelkezett vízhez kötődő jogokkal. Az apátság volt továbbá – ezáltal más birtok nélkül – a Komárom megyei Lél dunai révvámjának harmada. Uo. 122., 188.

⁶ Pannonhalma birtokát képezte Győr megyében a Szigetköz keleti csücske, Vének faluval, illetve Komárom megyében ide tartozott még az eresztői birtok, kicsit keletebbre Néma falu egy része, és egy hosszabb sáv a Duna déli partján Füzítő és Almás körzetében. ÁMTF II. 573, 415, 443–444; 396, 402 és 417.

⁷ Hont vármegyében az esztergomi érsek és a király birtokai közé ékelődve birtokolták a Duna parti halászfalut Helembát a hozzá tartozó halászati jogokkal. ÁMTF III. 199.

⁸ Bakonybél Komáromnál vásár- és révvámot birtokolt. ÁMTF III. 429–430.

⁹ ÁMTF IV. 518.; KUBINYI 1972 (2009) 184–185.

¹⁰ ÁMTF II. 408.

¹¹ ÁMTF III. 433–434.

¹² A püspök 1335-ben kapta vissza az uralkodótól a zsitvatői Duna parti birtokát és a révet a Zsitván. ANJOU-OKL. XIX. 352–353. 781. sz.

¹³ A prépostság 1291-ben a pesti révvám helyett megkapta többek között a hozzá közelebb eső Iza falut. BTOE 268–270. 249. sz.; ÁMTF II. 284.

¹⁴ ANJOU-OKL. V. 78. 175. sz.

jól illusztrálja a királyi birtokok koncentrációját, hiszen annak segítségével Budától Visegrádig a part mentén egy kvázi összefüggő királyi birtoktest jött létre. A cserét csupán néhány évvel követte az udvar Visegrádra költözése (1323). Korszakunkban jól érzékelhető az uralkodó huzamosabb tartózkodása nem pusztán az ún. *medium Regni*-ben hanem egészen konkrétan a dunai folyamtérben. Buda, Óbuda (III. András) majd Visegrád választása mögött meghúzódhatnak a folyó adta biztonsági okok éppúgy, mint az ellátási és mobilitási könnyebbségek, különösképp egy egyre inkább nyugat felé orientálódó királyság esetében. Mindez magával vonta az udvari személyek megjelenését és tudatos birtokgyarapítását a térségben. Ennek tudható be Doncs mester birtokcseréje 1333-ban, melynek következtében az uralkodótól megszerezte Komárom várát, hozzá tartozó falvakkal és dunai szigettel, illetve tartozékokkal, mindezt azzal az indokkal, hogy közelebről jobban tudja szolgálni Károly Róbertet.¹⁵ Innen nem messze, Zsitvatónél, Nekcsei Demeter királyi tárnokmester birtokolt egy ideig, tisztázatlan foglalással, dunai részeket és révet a Zsitván. 1335-ben ugyanakkor az uralkodó ezeket a birtokokat visszaadta az V. István egy 1271-es adományára hivatkozó nyitrai püspöknek.¹⁶

A leglátványosabb birtoképítés a térségben Becsei Imre nevéhez fűződik. A későbbi Bars megye ispánja és lévai várnagy, Károly Róbert feltétlen híve, Zách Felicián lányának és vejének kivégzője,¹⁷ jól érzékelhetően, kifejezetten a folyamterben vagyonosodott meg. Becsei Imre számos ingatlanon keresztül úgy tűnik, erősen kötődött Budafelhévízhez. Az első ingatlanügyei 1312-től jelennek meg.¹⁸ Másfél évtized leforgása alatt házakat, kerteket, szőlőket vásárolt, illetve vett zálogba budai polgároktól (Kunchlin fia és felesége) vagy helyi lakosoktól (György felhévizi fürdős özvegye), váraljai *hospesektől* vagy épp helyi kismenestől, mint ahogy egy felhévizi udvarhely és szőlők vásárlása igazolja. A birtokok szomszédság irányába való terjeszkedése, illetve további, más jellegű gazdasági befektetések mindenképp egy átgondolt birtokpolitikát sejtetnek. 1324-ben korábbi ügyleteinél nagyobb összeget, mintegy 25 márka ezüstöt adott óbudai szőlőkért és egy felhévizi mézszárszék ötévi zálogáért cserébe. Az öt év lejártával újabb 43 márkáért meg is vásárolta azokat. Ez nem feltétlenül bizonyult tartós birtoknak, hisz 3 évre rá a mézszárszékét kénytelen volt egy budai polgár özvegyének visszaadni.¹⁹ Az 1320-as évektől ugyanakkor a Duna mentén másutt is találunk Becsei birtokokat. Közvetlenül az uralkodó Visegrádra költözése előtt, 1322 derekán már vannak birtokai Visegrádon és környékén.²⁰ A család visegrádi ingatlanairól később is hallunk, amikor Imre halálát követően fiai, Töttös és Vesszős vásárolnak visegrádi házat és további ingatlanokat a pilisi apáttól (1343), helyi lakosoktól (1343, 1344) vagy épp Drugeth Vilmos egykori nádor özvegyétől (1348).²¹ Szintén ez idő tájt, 1346-ban Becsei Töttös egy szentendrei malmot vesz át zálogbirtokként.²² A Becsei családnak ezen felül házai voltak Esztergomban, szőlői Óbudán, Pomázon és Jenőn, falvai és malma Hont megyében.²³ Egy 1339-as osztozás Becsei Töttös és Vesszős között elárulja továbbá, hogy a testvérek a vásárolt családi birtokok között tiszai és Maros menti birtokokkal is rendelkeztek.²⁴ Megjegyzendő, hogy távolabbi, déli, dunai birtokokra is bőven akad adatunk. Még Imre szerezte 1324-ben a Szalkszentmár-

¹⁵ AO III. 31–32.

¹⁶ ANJOU-OKL. XIX. 352–353. 781. sz.

¹⁷ A Becsei család történetének kalandos fordulóit ld. SZEKFÜ 1986.

¹⁸ ANJOU-OKL. III. 256–257.; AO I. 252–253.

¹⁹ ANJOU-OKL. XIII. 298. 491. sz. Becsei Töttös és Vesszős osztozásakor, 1339 januárjában továbbra is említenek a testvérek egy hévízi vásárolt mézszárszékét. Nem tudni ugyanarról van-e szó. ANJOU-OKL. XXIII. 10–11. 6. sz.

²⁰ ANJOU-OKL. VI. 211–212. 568., 571. sz.

²¹ MÉSZÁROS 2009. 113–118. Becseiek visegrádi ingatlancsoportjainak a meghatározását ld. uo. 64–66.

²² KUBINYI 1964–2009. 148.

²³ ANJOU-OKL. XXIII. 10–11. 6. sz.

²⁴ ANJOU-OKL. VI. 211–212. 568., 571. sz.

²⁵ ANJOU-OKL. XXIII. 10–11. 6. sz.

ton melletti dunai földeket, szigettel és halászóhellyel.²⁵ Ismertek a család Csepel szigeti (Nagysziget) birtokai, melyek egy jelentős része, a családi köegyházon túl, szintén karakteres vízparti vagyon volt.²⁶ A család az 1330-as évektől Bodrog megyében Duna parti birtokokkal is rendelkezett, ezek, illetve a bátonostori birtokok a család egyik ágának vagyoni alapját jelentették.²⁷

Becsei Imre és fiainak vagyonlistája természetesen szerteágazóbb a fenti adatsornál, számos vízparthoz nem kötődő birtokkal (például Becsei Töttös Szombatpiai birtokai a budai várban).²⁸ Az is megfontolandó, hogy a felhévizi iratok jobb megőrzése nem jelent-e torzulást a dokumentációban. A család visegrádi birtokszerzéseit természetesen legfőképp a király és nem a Duna közelsége motiválta. A feltűnően sok vízparti vagyonra alapozva a példával pusztán annyit igyekeztem bemutatni, hogy létezhetett olyan családi birtokpolitika, mely vélhetően gyakorlati okokból a Dunára (is) épült, számos birtokelem a folyóhoz kapcsolódott. Hasonlót érzékelhetünk a margitszigeti apácák esetében, akik, Moson vármegyétől Bodrog megyéig számos Duna parti, vízhez kötődő birtokkal rendelkeztek.²⁹ Több esetben birtokcseréknél is megfigyelhető, hogy vizes birtokot cserélnek hasonló adottságúra.³⁰ Esetenként a partközelséget magyarázhatja pusztán a folyó nyújtotta közlekedési lehetőség is, ami ráadást nem is mindig kellett, hogy vízen történjék, a Dunát követő szárazföldi úttal is kombinálható volt. A fent említettek mellett a szerzetesrendek között a dunai folyamtérhez való markáns ragaszkodás nem igazán mutatható ki. Egyedüli kivételnek tekinthető az ágostonrendi remeték közössége. Kolostoraik a Duna vonalához szorosabban illeszkedve megtalálhatók Esztergomban, Visegrádon, Vácott a Duna parton, valamint Budán szintén partközelen és a Csepel sziget déli végében Lórévnél.³¹ Végezetül egyes birtokgyarapítási stratégiák következőkor fontos megemlítenünk, hogy a vizes birtokok sok esetben komplexek, és rét, legelő, berek, sziget, tavak, árkok, halastavak, halászóhelyek, malmok, illetve malomhelyek együttesen szerepelnek.³² Az a tény, amire Györffy György is felhívta a figyelmet, hogy egy kis területen több tucat halászóhely, homokpad stb. nevesítve van, jól mutatja vízparti vagyon értékét is. Egyes családi osztásoknál megfigyelhető, hogy berek, rétek, erdő, halászóhelyek közös használatban maradnak.³³

Érdeemes a fentiekén túl egy pillantást vetnünk a part menti társadalmakra. Az általánosan elmondhatókat és sokszor megfogalmazottakat magam nem szeretném tovább szaporítani. A part mentén élő függő parasztság korántsem homogén jogállású, de jobbágyi, esetleg kondicionáriusi jogállása alapján véve nem tette önálló szereplővé őket. Amikor 1335-ben a felhévizi Dénes, János fia Pál és társaik elfoglalják a Nyulak szigeti apácák Jenei révét vélhetően nem maguktól teszik.³⁴ Amikor kiderül, hogy a szemben levő kikötőnél is ugyanez történik, jól láthatjuk, hogy összehangolt és alapján véve a birtokosokat rejtő konfliktusokkal akad dolgunk. Ezeknek a konfliktusoknak a felgöngyöltése szerencsére nem az én feladatom. Az Óbudai káptalan, a Nyulak-szigeti apácák, illetve a felhévizi stefanita keresztes konvent vagy maga Buda és Pest vámvitáit az előbbi két nagy intézménnyel részletesen feldolgozta a

²⁵ ANJOU-OKL. VIII. 294. 586. sz.

²⁶ ANJOU-OKL. XXVI. 320. 456. sz.

²⁷ ÁMTF I. 702. A korai példák közül: ANJOU-OKL. XV. 35. 60. sz., XXVI. 258. 338. sz.

²⁸ VÉGH 2006. 300.

²⁹ ÁMTF IV. 655–656.

³⁰ ANJOU-OKL. XXXI. 461–462. 892. sz.

³¹ GYÖRFFY 1997. 152.; ROMHÁNYI 2005. 91–101. Vácott a püspök közvetlenül a Duna mellett telepítette le őket 1319-ben. ANJOU-OKL. V. 250. 652. sz., 254. 662. sz. Templomuk védőszentje Szent Jakab volt.

³² Az birtokelemek egymást kiegészítő jellege sok helyütt nyilvánvaló. Így például ahol malom/malmok vannak ott szerencsés a birtokosnak erdővel is rendelkeznie. Egy vitát követő osztozásnál az Ipolyon lévő malomhoz a felek erdőt is rendeltek a malom helyreállítása céljából. ANJOU-OKL. XIII. 322. 538. sz.

³³ ANJOU-OKL. XII. 80–81. 143. sz.

³⁴ ANJOU-OKL. XIX. 55. 107. sz., 99. 214. sz.

szakirodalom.³⁵ Magam ezúttal a víz önálló közösségformáló lehetőségeit szeretném legalább jelzésszerűen megemlíteni. Ennek egyik útja a kiváltságok összegyűjtése és kontextusba helyezése lenne.

A Duna a tatárjárást követően ugyan kiemelt védelmi vonal volt, ám a jelentős politikai instabilitás (ami jelenthet konkrét harcokat vagy felvonulási területet) következtében a régióban komolyabb pusztítással is számolhatunk. Maga a tatárjárás, a IV. Béla és István herceg közti háború, a cseh konfliktusok, az 1285-ös tatár betörés, majd a tartományurak, így Csák Máté pusztításai sorozatosan érintették a felső Duna szakaszt vagy legalábbis annak bizonyos részeit. Ennek egyik következménye az újratervezés és a *hospesek* letelepítése volt, melyre a folyam mentén szinte megszakítás nélkül akad példánk. A tatárjárást követően a telepések egy jelentős része német területekről, feltehetően a Duna révén jutott le. A jelenség amúgy nem lenne példa nélküli. Jacques Rossiaud, a Rhône kapcsán arra figyel fel, hogy a part mentén számos olyan idegen család és közösség él, akik származási helyét jobbára folyó felső szakaszán vagy legalábbis felsőbb vízgyűjtőjén kell keresnünk.³⁶ Ha csak a városokat nézzük, part menti német *hospes* közössége van Győrnek, Komáromnak, Esztergomnak, Visegrádnak, Vácnak, és természetesen jól érzékelhető ez Buda-Óbuda-Pest körzetben. Vidéki környezetben a telepítések egy része ugyanakkor nem volt sikeres.³⁷ Városokban pedig több esetben a part menti területektől a felső fállal körülvett városba költöz(het)tek. Ez történt például Győr esetében (1271).³⁸ Mindemellett Esztergom, Visegrád és Vác példái partszomszédságot és emellett határozott topográfiai elkülönülést is mutatnak a magyar várostól, mely csak a 15. századra fog látványosan oлдodni. Érdekes Nagymaros esete is, amely a korszak egyik legfeltűnőbb kiváltságát kapta, 1323-ban, illetve 1324-ben.

Helybélieknek (*hospes* kiváltságok nélkül is) egyes Duna szakaszokra adott vámmentességek természetesen eddig sem voltak ismeretlenek. A már említett szentendrei cserét követően 1320-ban Károly Róbert vámmentességet adott a szentendrei és dunabogdányi népeknek Esztergom és Buda között, igaz ezt később a Nyulak-szigeti apácák reklamációjára módosítani kényszerült.³⁹ A nagymarosiak ennél nagyobb, a Győr és Dunaföldvár közti szakaszra kapták meg a vámmentességet,⁴⁰ egy évre rá (1324) Károly Róbert pedig a marosiak halászatát is engedélyezte Verőce és Vác között.⁴¹ Nagymaros kiváltságolásánál ugyan kézenfekvő az okleveles magyarázat, mely szerint az uralkodó itt Csák Máté pusztításait igyekezett ellensúlyozni, ugyanakkor feltűnő a királyi központ Visegrádra költözésével való egybeesés. Mivel Visegrád földrajzilag egy szűkebb „beszorítottabb” területen kellett, hogy kiépüljön, mások mellett⁴² magam is feltűnőnek vélem a két város egymást kiegészítő jellegét és ezzel együtt elképzelhetőnek tartom, hogy a rév segítségével az uralkodó tudatosan próbált egy Pest-Budához hasonló kettős partvonalú várost (vagy kettős várost) létrehozni. Több régészeti kutatás, így Mészáros Orsolya munkái és összegzése nyomán tudjuk, hogy Visegrádon a part közvetlen közelében is találunk műhelyeket, alapincézett, akár több emeletes házakat. Az ún. „vízváros” tehát itt teljesen összeolvadt a felsőbb zónákkal. Szintén Mészáros Orsolya kutatásai nyomán vetődött fel az a gondolat, hogy a Duna vízállásának alacsonyabb szintjével kell

³⁵ KUBINYI 1964–2009.; PETRIK 2008. 227–248.

³⁶ ROSSIAUD 2007. 228–231., 237.

³⁷ Ld. például Szőny vagy Füzitő esetét. ÁMTF III. 397–398, 417.

³⁸ CD VI. 146–149. ÁMTF II. 597. Győr további topográfiai változásaival kontextusba helyezve SZENDE 2010. 386–387.

³⁹ ANJOU-OKL. V. 328. 857. sz.

⁴⁰ ANJOU-OKL. VII. 225. 481. sz.; AO II. 86–87.

⁴¹ ANJOU-OKL. VII. 225. 481. sz.; VIII. 139–140. 269. sz. Nagymaros már a 13. század végén királyi falvak közé sorolva birtokolt halászati jogokat, amit azonban a dömösi káptalan próbált csorbítani. MÉSZÁROS 2009. 24.

⁴² KUBINYI 1994–1999. 306., bár egyúttal jelzi azt is, hogy Visegrád és Nagymaros sajátos helyzetük miatt nem számíthatnak tartós sikerre, MÉSZÁROS 2009. 55.; SZENDE 2010. 385.

számolnunk korszakunkban.⁴³ A szembe szomszéd Nagymaros fürdői, piacai, alkalmasak lehetnek tehát egy nagyobb „vendégkör” kiszolgálására.

A *hospes*közösségeken túl, úgy tűnik, kevés nyoma akad még önálló közösségi formációknak. A nyugati példákblól ismert vízvárosi helyi plébániák, *confraternitások*, vagyonos ispotályok erős kötődései, úgy tűnik, még nem jellemzőek. Az ispotályok persze nem hiányoztak, így a Várhegytől északra, valamint délre, Alhévízen is jól kimutathatók a 13. századtól,⁴⁴ ám vagyoni helyzetük teljesen ismeretlen. Befolyásuk, helyi lakossághoz való kötődésük nem hasonlítható a Nyulak-szigeti apácák, az óbudai káptalan, de még a felhévizi keresztes konventéhez sem. Ugyanígy fürdősök-borbélyok, molnárok, általában önállóan vagy a földesuraik révén jelennek meg forrásainkban. Ahol mégis felfedezhető a vízparti népek közös befolyást sem nélkülöző formációja, az a hajósok esete. A révek, kikötők és a hajók problémája kényszerített több ízben is együttműködésre és kompromisszumokra amúgy eredendően ellenérdekelte birtokosokat. A révészek, illetve hajósok közössége több helyütt hamar önállósult, ahol nem, és ezáltal mondjuk halászsokat terheltek ilyen szolgálatokkal, az szintén konfliktusokhoz vezetett.

Korai és nagyon informatív példa a Győr vármegyei Vének halászfalu esete, ahol a birtokos Pannonhalmi apát kényszerítette a halászsokat áruszállításra, az országhatárig való felhajózásra vagy épp Szigetfőig terjedő hajós szolgálatra.⁴⁵ A halászsok ezt csak úgy voltak hajlandók vállalni, ha a szolgálat limitált maradt, és ha az apát maga állta költségeiket, mind a hajók, mind a felfele történő hajóvontatás esetére. Szintén az előre nem kalkulált költségek motiválták a komáromi révénél Doncs mester és a bakonybéli apát kompromisszumát. Az apát 1343 májusára peres úton két év leforgása alatt visszaszerezte a rév vámot őt régebből illető kétharmadát, ám úgy tűnik a hajók fenntartását nem tudta vállalni. Néhány hónap elegendőnek bizonyult, hogy Doncs mester komáromi ispán az üzletből kilépve rádöbbenjen az apátot a valódi terhek súlyára, és ezzel új megállapodásra ösztönözze. Ennek értelmében a korábbi alperes Doncs mester, aki királyi adományként tekintett a rév vámrára, vállalta a hajók kiállítását és finanszírozását. Ebből fakadóan viszont a jövedelem feleződött. Szabályozták egyúttal a jövedelem beszedését, és a hajók mozgását is.⁴⁶

Javarást Kubinyi András bogozta ki a pesti, budai, jenei és felhévizi hajósok konfliktusait és mutatott rá a pesti hajósok korai szervezeti felépítésére, a jeneiekkel való társulásukra, 1268-tól ismert eljáróikra (*villicus, rector, iudex*).⁴⁷ Az óbudai káptalannal való 1326-os megegyezésük, és a közösen elfogadott tarifáik a hajósok által fizetendő harmadra vonatkozóan mindenképp egy szakaszhatárnak tekinthető a hajós közösség megerősödésében. A pesti hajósok esetében így érzékelhető egy határozott emancipációs igény, mely eredendően a királyi kondicionáriusi jogállásra támaszkodott. Kubinyi úgy látta, a pesti hajósoknak sikerült odáig eljutniuk, hogy önálló jogi személyként jelenjenek meg, ezáltal a város joghatósága alól is kibújva nyílt lehetőség polgárosodásukra. Hogy ez végül nem így végződött, az a 14. század közepén még nem volt előre látható. Ha ehhez hozzátesszük a budai, váraljai hajósok 1336-os némileg mellőzöttebb esetét,⁴⁸ akkor azt látjuk, hogy a hajósok nem minden esetben számíthattak a saját városok támogatására (Buda), és adott esetben a konkurencia mellé álló budai bíróval szemben is vállalták a konfliktust.⁴⁹ Egyébként sikertelenül.

Összegezve, egy tágabb kontextust alapul véve, korszakunkban a dunai folyamtér életét ugyan nem kerülték el a pusztítások, ám az erősödő királyi jelenlét, valamint ezzel párhu-

⁴³ MÉSZÁROS 2009. 20. ld. még: MÉSZÁROS-SERLEGI 2011.

⁴⁴ VÉGH 2006. 97.

⁴⁵ PRT I. 779–780., ÁMTF II. 640–641.

⁴⁶ AO IV. 338–340.

⁴⁷ KUBINYI 1964–2009. 128–135.; GYÖRFFY 1997. 190–191.

⁴⁸ ANJOU-OKL. XX. 332–333. 477. sz.

⁴⁹ AO III. 312–315.

zamosan néhány befolyásos egyházi intézmény, legfőképp a nyulak-szigeti apácák megjelenése és térnyerése meghatározó jelentőséggel bírt. Ugyanakkor számos jele akadt a nagyobb városi igényeknek, és a korszakban épp Buda adott példát arra, hogy a városi életet uraló korábbi hatalmi egyensúly újragondolandó lett. Az Óbudai káptalannal folytatott vita malmok vagy révvámok ügyében, valamint a Nyulak szigeti apácákkal zajló évtizedes ádáz harc mind ennek a változásnak a szignifikánsabb jegyei. A folyóparton hasonló folyamatok zajlottak. Részint a korszak instabilitásából fakadóan, némileg átrendeződtek a part menti települések, és nagyobb számban találunk kiváltságolt *hospes* népeket is. Ezen felül a városi igények, a nagyobb áruforgalom és a folyamparti birtokok felértékelődése és maga a folyam intenzívebb használata jól érzékelhetően, elsők között a hajósokat ösztönözte arra, hogy saját maguk szervezzék és védjék meg vízhez kötődő szerepüket. Jól érezték, hogy szükséges.

BIBLIOGRÁFIA

- ÁMTF GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest 1963–1998.
- ANJOU-OKL. *Anjou-kori oklevéltár I–XXXII.* Szerk.: ALMASI Tibor–BLAZOVICH László–GÉCZI Lajos–KÓFALVI Tamás–KRISTÓ Gyula–PITI Ferenc–SEBŐK Ferenc–TÓTH Ildikó. Budapest–Szeged, 1990–2013.
- AO *Anjou-kori okmánytár I–VII. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis.* Szerk.: NAGY Imre–NAGY Gyula. Budapest, 1878–1920.
- BTOE *Budapest történetének okleveles emlékei I–III.* Budapest, 1936–1988.
- CD *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Studio et opera Georgii FEJÉR. I–IX. Budae, 1829–1844.
- GÁLFFY 2013. GÁLFFY László: Fontevraud vizei. In: *Szőlő, bor, termelés, fogyasztás, társadalom. Borkultúra és társadalom.* Szerk.: MUSKOVICS Andrea Anna. Budapest, 2013. 526–536.
- GYÖRFFY 1997. GYÖRFFY GYÖRGY: *Pest-Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig.* Budapest, 1997.
- KEGLEVICH 2012. KEGLEVICH Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád-korban és az Anjou-korban (1075–1403).* Capitulum VIII. Szeged, 2012.
- KUBINYI 1964 (2009) KUBINYI András: Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről* (Tanulmányok Budapest múltjából 16. (1964) 85–170.) I–II. Budapest, 2009. I. 115–182.
- KUBINYI 1972 (2009) KUBINYI András: Gubacs, Soroksár és környékük a honfoglalástól a török hódoltságig. In: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről* (Pesterzsébet, Soroksár Budapest XX. kerületének múltja és jelene). Szerk.: LAKATOS Ernő et al. Budapest, 1972. 29–43.; I–II. Budapest, 2009. 184–185.
- KUBINYI 1994 (1999) KUBINYI András: Főváros, rezidencia és az egyházi intézmények. In: *ű: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* Budapest, 1999. 301–313.
- MÉSZÁROS 2009. MÉSZÁROS Orsolya: *A késő középkori Visegrád város története és helyrajza.* Visegrád, 2009.
- MÉSZÁROS-SERLEGI 2011. MÉSZÁROS Orsolya–SERLEGI Gábor: Környezeti változások hatása a középkori településviszonyokra a Dunántúlon. *Archaeologiai Értesítő* 136 (2011), 215–235.
- PETRIK 2008. PETRIK Iván: A Nyulak szigeti apácamonostor vámkonfliktusai Budával és Pesttel. In: *űrs. Magyar várostörténeti évkönyv III.* Szerk.: Á. VARGA László. Budapest, 2008.
- PRT Pannonhalmi Szent Benedek rend története I. A pannonhalmi főapátság története. Szerk.: ERDÉLYI László. Budapest, 1902.
- ROMHÁNYI 2005. ROMHÁNYI Beatrix: Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon. *Aetas* (2005) 4. 91–101.
- ROSSIAUD 2007. ROSSIAUD, Jacques: *Le Rhône au Moyen Age.* Paris, 2007.
- SZEGFŰ 1986. SZEKFŰ László: György, Crissafán fia, aki megjárta a túlvilágot. In: *űK* 90 (1986) 1–26.

SZENDE 2010.

SZENDE Katalin: Stadt und Naturlandschaft im ungarischen Donauraum des Mittelalters. In: *Europäische Städte im Mittelalter*. Hg.: OPLL, Ferdinand-Christoph Sonnlechner. Wien, 2010. 365–397.

VÉGH 2006.

VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza I–II*. Budapest, 2006.

Cities, Owners and Societies in the Danube Region in Hungary between Győr and Buda (end of the 13th c.-middle of the 14th c.)

This paper aims to give a short overview of the contacts of riverbank societies with the Danube during an important period of the Middle Ages. The end of the 13th century and the following decades represent the revaluation of the importance of the Danube region, with an increasing role of royal power and some ecclesiastical institutions, such as the nunnery on the Island of Rabbits (Margaret Island). The period also saw an increase in the riverspace possessions of some families (e.g. Becsei). Such an increase may partly be explained by the ambition of seeking royal neighbourhood; but these families strived deliberately for riverbank life as well. The appearance and consolidation of privileged communities, mainly German *hospes* groups, is another essential aspect of riverbank life. Located opposite Visegrád, the settlement of Nagymaros had strong fishing privileges and was entitled to navigate freely on a large section of the Danube. As certain researches have pointed out, the lower water levels of the era indicate that there could be plans in the first half of 14th century to develop at Visegrád-Nagymaros a double-waterfront city, such as Buda and Pest. Furthermore, the most important conflicts and changes seem to have occurred in the ferry- and boatmen communities who were compelled to satisfy an increasing demand from the cities and to defend their interests against ecclesiastical institutions, such as the nunnery on the Island of Rabbits or the chapter of Óbuda.